

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (3/2024)

nadesłany: 14.09.2024 r. – przyjęty: 15.11.2024 r.

Anna ZAWADA*

Asystentura rodziny – wsparcie społeczne rodzin z wieloma problemami

Family assistance – social support for families with many problems

Abstrakt

Wprowadzenie. Świat, w którym współcześnie żyjemy, ze względu na szybki rozwój technik informacyjnych i telekomunikacji stwarza człowiekowi bardzo dużo możliwości. Jednocześnie te szybkie zmiany dokonujące się w sferze współczesnego życia społecznego powodują nieprzejrzystość, a także niepewność sytuacji, w jakich ludziom przyszło funkcjonować. Wiele rodzin nie potrafi sobie poradzić z nowymi wyzwaniami i problemami. Niejednokrotnie taki stan rzeczy sprzyja zachowaniom ryzykownym. Szczególnie w trudnej sytuacji znajdują się rodziny niezaradne życiowo, niewydolne wychowawczo lub patologiczne. Zazwyczaj cechuje je niski poziom kultury pedagogicznej, nie są w stanie w sposób właściwy oddziaływać na rozwój, socjalizację i wychowanie swoich dzieci. Są też bezradne w wypełnianiu życiowych funkcji. Gdy poziom problemów przerasta możliwości rodziny, wówczas potrzebna jest pomoc z zewnątrz.

* e-mail: azawada@ubb.edu.pl

Uniwersytet Bielsko-Bialski, Wydział Humanistyczno-Społeczny, Instytut Pedagogiki,
Willowa 2, 43-309 Bielsko-Biała, Polska

Bielsko-Biała University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of
Pedagogy, Willowa 2, 43-309 Bielsko-Biała, Poland

ORCID: 0000-0003-0604-9780

Cel. Celem niniejszego artykułu jest próba zainicjowania dyskusji nad możliwymi działaniami podejmowanymi przez asystentów rodziny względem rodzin objętych wsparciem. W artykule scharakteryzowana została także osoba asystenta rodziny oraz jego działania i zakres zadań. To również próba zwrócenia uwagi na fakt, jak zróżnicowane w ponowoczesnym świecie są formy życia rodzinnego. Praca w tak zróżnicowanych środowiskach stanowi duże wyzwanie dla asystenta rodziny.

Metody i materiały. Przegląd i krytyczna analiza literatury pedagogicznej i socjologicznej.

Wyniki i wnioski. Z przeprowadzonych analiz wynika, że aktualnie asystowanie rodzinie z wieloma problemami stało się rozwiązaniem strukturalno-organizacyjnym wykorzystującym potencjał i zasoby beneficjenta. Niestandardowość zadań asystenta rodziny obliguje go natomiast do ustawicznego podnoszenia swoich kompetencji i doskonalenia metod pracy. Ważne jest też, aby realizując swoje zadania, asystent rodziny przejął na siebie rolę koordynatora działań innych służb społecznych pracujących na rzecz dzieci i rodziny.

Słowa kluczowe: asystentura, asystent rodziny, dziecko, rodzina, wsparcie społeczne.

Abstract

Introduction. The contemporary world, with speedy development of information and telecommunication technologies, offers us a wide range of opportunities. At the same time, these rapid changes in the area of the contemporary social life result in opacity and uncertainty of the human life environment. Numerous families cannot cope with the new challenges and issues. Often such a situation leads to risky behaviours. The situation is difficult in particular for resourceless families, with educational problems, or dysfunctional families. These are mostly poorly educated families, unable to influence development, socialization, or education of their children. They are also helpless in making a living. Once the dysfunctionality level overwhelms such a family, external assistance is needed.

Aim. This article is an attempt at initiating a debate over a range of actions to be taken by family assistants for families included in the support programme. It describes the function of a family assistant, including the scope of duties and the job description. It is also an attempt at pointing out the highly diverse forms of family life in the post modern world. Work in such a diversified environment is highly challenging for a family assistant.

Methods and materials. Overview and critical analysis of educational and sociological literature.

Results and conclusion. Based on the analyses made, it can be concluded that assistance provided to families with multiple issues has become a structural and organizational solution using the potential and the resources of a beneficiary. While the unstandardized nature of the duties of a family assistant obliges him/her for continuous improvement their competence and work methodology. It essential as well, that a family assistant at

work acts as a coordinator of children and family support initiatives taken by other social services.

Keywords: assistance programme, family assistant, child, family, social support.

*Rodzina jest pierwszą i podstawową szkołą miłości społecznej.
Trzeba uczynić wszystko ażeby ta szkoła mogła pozostawać sobą*

Jan Paweł II do pielgrzymów zgromadzonych na lotnisku
Katowice-Muchowiec, 21 czerwca 1983 r.

Wprowadzenie

Bezdyskusyjny jest fakt, że rodzina zajmuje szczególne miejsce wśród naturalnych środowisk wychowawczych. To właśnie w prawidłowo funkcjonującym środowisku rodzinnym dokonuje się proces wychowania dziecka, kształtowania jego cech charakteru, rozwoju zainteresowań. Rodzice przygotowują dziecko do wypełniania podstawowych ról i funkcji społecznych, przekazują normy, wartości kulturowe, obyczaje i tradycje funkcjonujące w ich domu. Troszczą się o stan zdrowia dziecka, jego edukację i zabezpieczenie w określonych sytuacjach życiowych. Ważnym celem rodziny powinna być więc dbałość o prawidłowy rozwój biosocjokulturalny dziecka i sprzyjającą atmosferę wychowawczą. Wymiernym efektem udanej socjalizacji pierwotnej i procesu wychowania jest człowiek dobrze przystosowany, który żyje w zgodzie zarówno z samym sobą, jak i z innymi, przestrzegający określonych standardów środowiskowych (Pytka, 1995).

Rodzina właściwie od zawsze sytuowana była na najwyższym szczeblu hierarchii wartości. W opinii Franciszka Adamskiego (2011)

[...] nie znamy żadnej kultury, która nie byłaby osadzona na strukturze małżeńsko-rodzinnej: poczynając od Arystotelesa, wszystkie analizy życia społecznego zaczynają się od struktury rodziny i pokrewieństwa (s. 45).

Jak wynika z badań przeprowadzonych w styczniu 2019 r. przez Centrum Badania Opinii Społecznej, Polacy niezmiennie sytuują rodzinę na pierwszym miejscu wśród najważniejszych wartości, jakimi kierują się w życiu. Zdecydowana większość badanych (80%) uważa, że człowiekowi potrzebna jest rodzina, aby mógł powiedzieć, że jest rzeczywiście szczęśliwy. Na drugim miejscu, ze zdecydowanie mniejszą liczbą wskazań (55%), uplasowało się zdrowie, na trzecim natomiast – spokój (48%) (CBOS,

2019b). Coraz mniej osób preferuje posiadanie jednego dziecka, rośnie natomiast udział tych, które chciałyby mieć troje dzieci (CBOS, 2019a). Ponadto pojawia się trend tworzenia rodziny wielopokoleniowej; od 2013 r. udział osób, które za najlepszy model uznają dużą rodzinę wielopokoleniową, wzrósł o 3 punkty procentowe i, jak podaje CBOS (2019a), jest to kontynuacja trendu widocznego od 2008 r. Zdaniem Marty Bożewicz taki stan rzeczy może mieć związek z pomocą dziadków w opiece nad wnukami oraz wsparciem starzejących się rodziców w codziennym funkcjonowaniu. Przy takim modelu rodziny zaspokojenie tych potrzeb okazuje się najprostsze do zrealizowania (CBOS, 2019a).

Znaczenie środowiska rodzinnego nierozzerwalnie wiąże się z jego ciągłością i stałością. Anna Kwak zwraca uwagę, że ciągłość oznacza pełnienie funkcji socjalizacyjnej, również z chwilą włączenia się środowisk pozarodzinnych. Stałość rodziny wynika natomiast z faktu, że środowiska pozarodzinne, w których przebywa dziecko, ulegają częstym zmianom, rodzina z kolei jest stała, mimo że zachodzą w niej dynamiczne wewnętrzne zmiany (Kwak, 2011). Istotnie, rodzina zmienia zarówno strukturę, jak i funkcje, przystosowując je do zachodzących zmian społeczno-kulturowych. Jak zauważa jednak Henryk Cudak, jej wewnętrzne siły są na tyle duże, że żaden zewnętrzny nacisk nie może jej zniszczyć jako podstawowej grupy, instytucji i środowiska wychowawczego (Cudak, 1995).

Pojęcie rodziny – podstawowe zagadnienia definicyjne

Należy podkreślić, że tradycyjnie przez rodzinę rozumie się parę małżeńską z dziećmi; klasyczne definicje nie uwzględniają zatem alternatywnych form związków, w których żyją ludzie.

Rodzina – to był wspólny majątek, dom, wspólne dla jej członków bogactwo materialne, ale też i wartości duchowe: tradycje dziedziczone razem z całą sferą materialnych przedmiotów z pokolenia na pokolenie (Adamski, 2021, s. 151).

Duży nacisk kładzie się więc nie tylko na aspekt ekonomiczny, lecz także duchowy. Ponadto tradycyjnie rozumianą rodzinę cechowała więź z krewnymi i powiązanie z szerszą społecznością. Charakteryzowało ją usytuowanie prawne, często podział ról wyznaczony płcią, nadrzędna pozycja mężczyzny, trwanie przez całe życie, seksualność wiązana z prokreacją (Kwak, 2005; Melosik, 2010). W ponowoczesnej epoce dynamicznych zmian społeczno-kulturowych, także obyczajowych, samo pojęcie rodziny nie jest już tak jednoznaczne. Niewątpliwie taki stan rzeczy to wynik różnych modeli rodziny i form życia. Przede wszystkim we współczesnej rodzinie punkt ciężkości

przesunięty został na stosunki emocjonalne i relacje między osobami. W małżeństwie rozumianym jako związek znaczenie ma układ partnerski, zanik podziału ról na typowo kobiece i męskie, prywatność i względna izolacja od środowiska społecznego (Krasiejko, 2019). Warto podkreślić, że obecnie mamy do czynienia z egalitaryzmem płci, niezależnością partnerów, wolnością osobistą, a więc cechami charakterystycznymi dla orientacji indywidualistycznej.

Rodziny coraz częściej oparte są na układzie kohabitacyjnym, konkubenckim, patchworkowym, na związkach homoseksualnych. Mateusz Melosik zwraca również uwagę na odmianę zjawiska kohabitacji – LAT (*living apart together*); sytuacja taka ma miejsce wówczas, gdy partnerzy pozostają w związku, lecz nie mieszkają razem (może to również dotyczyć małżeństw) (Melosik, 2010). W opinii badacza forma LAT zyskuje na popularności w krajach wysoko rozwiniętych, gdzie występuje wysoka stopa życiowa, a rodzinę i wychowywanie dzieci postrzega się liberalnie.

W publikacjach naukowych można doszukać się różnych definicji małżeństwa i rodziny. Sposoby ich definiowania zależą m.in. od czasu, kultury, typu społeczeństwa, religii. Powszechnie wyróżnia się trzy typy związków małżeńskich (Slany, 2008):

- formalne (religijne bądź świeckie),
- zwyczajowe (nie wymagają formalizacji, są zawarte poprzez wzajemną deklarację poślubienia się),
- kohabitacyjne (par hetero- i homoseksualnych).

Wyróżnia się także cztery sposoby definiowania rodziny (Larson, Goltz, Hobart, 1994):

- podejście strukturalne – zakłada, że rodzinę tworzą przynajmniej jeden rodzic i jedno dziecko, którzy są biologicznie ze sobą powiązani (przez urodzenie dziecka) i mają wspólne miejsce zamieszkania; normy społeczne pozwalają również na takie powiązania jak np. adopcja. Małżeństwo natomiast jest definiowane jako związek kobiety i mężczyzny, którzy tworzą związek społecznie akceptowany i wspólnie zamieszkują;
- podejście funkcjonalne – zwraca uwagę na podstawowe cele i funkcje, które powinna realizować rodzina zarówno wobec poszczególnych swoich członków, jak i całego społeczeństwa. Rodzina w tym podejściu definiowana jest jako grupa składająca się przynajmniej z jednego rodzica i jednego dziecka bądź też dzieci, realizująca funkcje socjalizacyjną i intymności, zaspokajająca potrzeby fizyczne i psychiczne. Relacje w małżeństwie są normatywnie określone;
- inkluzywne podejście (otwarte) – artykułuje znaczenie stosunków interpersonalnych pomiędzy członkami grupy rodzinnej. Odchodzi się zatem od instytucjonalnego definiowania rodziny na rzecz postrzegania jej jako prywatnej,

dobrowolnej grupy społecznej o szczególnych związkach. Definicja rodziny ma liberalny charakter, gdyż z jej treści wynika, że jest to jakakolwiek grupa ludzi dorosłych i dzieci podtrzymujących wzajemne relacje, które prowadzą do powstania uczuć i więzi rodzinnych (np. pary kohabitujące, pary homoseksualne). Trzeba podkreślić, że definicja ta wzbudza wiele kontrowersji (np. jest ona niezgodna z nauką Kościoła), ponieważ heteroseksualność, która do tej pory była wyznacznikiem w definiowaniu małżeństwa i rodziny, przestała mieć znaczenie;

- uniwersalne podejście – promuje rodzinę jako grupę pokrewieństwa normatywnie określoną, mającą na celu realizację zadań prokreacyjnych i socjalizacyjnych. Termin *pokrewieństwo* oznacza, że członków łączy więź pokrewieństwa określone przez małżeństwo; pokrewieństwo nie wyznacza jednak liczby rodziców ani liczby dzieci. Rodziną zgodnie z tą definicją są też rodziny monoparentalne, z dziećmi adoptowanymi lub z dziećmi poczętymi w związku. Zgodnie z tym podejściem za rodzinę nie uznaje się związków homoseksualnych, gdyż społecznie nie są one uznawane za małżeństwo; za rodzinę nie są również uznane pary bezdzietne. Legalność, ceremonia, sankcje społeczne, kontrola społeczna, afektywne relacje, uznanie życia seksualnego to terminy charakterystyczne dla tego podejścia.

W praktyce istnieją liczne odstępstwa od tych wymogów. Do rzadkości nie należy już np. sytuacja narodzin dzieci w związkach pozamałżeńskich, społeczeństwo jednak nadal wiąże prokreację z formalnym związkiem.

W polskim ustawodawstwie termin *rodzina* występuje w licznych przepisach, ale *de facto* brak jest jednej, mającej normatywny charakter definicji rodziny. Definicja rodziny może się bowiem różnić w zależności od obszaru ustawodawstwa. Na przykład *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (k.r.o.; Ustawa, 1964) nie definiuje pojęcia rodziny *explicite*. Zgodnie z brzmieniem art. 23 oraz art. 27 ww. ustawy rodzinę tworzą kobieta i mężczyzna poprzez zawarcie związku małżeńskiego. Wprawdzie orzecznictwo rozszerzyło występujące w art. 23 *in fine* pojęcie rodziny również na związki wspólnego pożycia, niemniej jednak zarówno wykładnia gramatyczna, jak i systemowa przemawiają za zawężeniem pojęcia „[...] rodziny, którą małżonkowie przez swój związek założyli” (art. 23 *in fine*) wyłącznie do małżonków i ich wspólnych dzieci. W *Ustawie o pomocy społecznej* (Ustawa, 2004) ustawodawca rozszerzył natomiast pojęcie rodziny na konkubinaty i inne formy kohabitacji. Za rodzinę w danym akcie prawnym zgodnie z art. 6 pkt 14 uznaje się osoby spokrewnione i niespokrewnione, pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące, przy czym te dwie przesłanki muszą być spełnione łącznie. Preferowaną konstytucyjnie wizją rodziny jest natomiast „[...] małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macie-

rzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” (Konstytucja, 1997, art. 18).

Nie ma również jednej definicji w ujęciu socjologicznym. W definicjach socjologicznych uwaga skierowana jest na różne cechy rodziny, artykułując tym samym, jakie są wobec niej oczekiwania. Przykładowo znany socjolog rodziny Franciszek Adamski (2002) podaje, że

[...] rodzina stanowi duchowe zjednoczenie szczupłego grona osób, skupionych we wspólnym ognisku domowym aktami wzajemnej pomocy i opieki, oparte na wierze w prawdziwą lub domniemaną łączność biologiczną, tradycję rodzinną i społeczną. Grupę rodzinną wyróżnia spośród innych grup współwystępowanie następujących cech: wspólne zamieszkanie członków, wspólne nazwisko, wspólna własność, ciągłość biologiczna oraz wspólna kultura duchowa (s. 29),

a dla Zbigniewa Tyszki (1979) rodzina to „[...] zbiorowość ludzi powiązanych ze sobą więzią małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa lub adopcji” (s. 74). Trzeba jednak zaznaczyć, że socjolog mówi także o „[...] niezalegalizowanych małżeństwach faktycznych”, ze wspólnym majątkiem, domem, dziećmi (s. 78).

Współcześnie proponuje się więc, aby zamiast jednej definicji rodziny przyjmować wiele, w zależności od typu związku oraz jego układu rodzinnego (Baker, 2001).

Rodzina podstawowym mikrośrodowiskiem socjalizacyjnym i wychowawczym wpływającym na rozwój dziecka

Teza, że rodzina jest ważnym składnikiem środowiska życia dziecka, który wpływa na jego rozwój psychofizyczny oraz system postaw, oczywiście nie jest nowa, jednak badania z tego zakresu nie tracą na aktualności.

Postmodernistyczną rzeczywistość cechuje duża dynamika zmian w sferze gospodarczej i społeczno-kulturowej, która jest źródłem rodzących się stanów niepewności i zagrożenia. Taka sytuacja sprawia, że wiele rodzin nie potrafi przyjąć racjonalnej strategii życiowej. W szczególnie trudnej sytuacji są rodziny z niepełną sprawnością, osoby, które boją się wszelkich zmian i ryzyka, dla których każde nowe zadanie jest dużym wyzwaniem, to także rodziny niezaradne życiowo i gorzej wykształcone. Niski poziom wykształcenia może bowiem korelować nie tylko z brakiem elementarnej wiedzy, lecz także złą sytuacją ekonomiczną, mieszkaniową i niewydolnością w zakresie realizowania funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Osobną grupę stanowią rodziny patologiczne. Do symptomów patologii powodujących dysfunkcję realizacji podstawowych funkcji rodziny zaliczamy m.in. alkoholizm, kryminalność, przemoc

domową, prostytutkę, uchylanie się dorosłych członków rodziny od pracy, zaburzenia osobowości z objawami dysharmonii rozwoju i dezintegracji. Dezintegracja może prowadzić do takich stanów jak: frustracja, apatia, patologiczne przyzwyczajenia. Do zjawisk patologii społecznej zalicza się również sieroctwo społeczne. Jest ono przejawem rażącego zaniedbywania dziecka przez rodziców, które prowadzi do zaburzeń rozwoju psychofizycznego dziecka.

Zarówno w rodzinach dysfunkcyjnych, jak i patologicznych* nie są zaspokajane potrzeby dziecka, pojawiają się trudności wychowawcze. Trudno też w tych rodzinach o dobrą atmosferę domową, sprzyjającą nawiązywaniu kontaktów oraz ułatwiającą rozwój kompetencji psychospołecznych.

Jeśli rodzice interesują się „światem zewnętrznym” i „wewnętrznym” dziecka – tym, jakie ma relacje z kolegami, zainteresowania, potrzeby, jakie emocje nim kierują, kiedy odczuwa smutek, a kiedy złość, jeśli dużo rozmawiają ze swoim dzieckiem, darzą go szacunkiem i zaufaniem – to takie dziecko w dorosłym życiu nie jest uległe, ma własne zdanie, potrafi logicznie i rzeczowo je obronić. A co najważniejsze, ma prawidłową samoocenę. Działania, które podejmuje, odpowiadają zatem jego możliwościom (Reykowski, 1970). Potrafi też docenić siebie; żeby jednak docenić samego siebie, potrzebny jest krąg osób, który nas szanuje, docenia, inspiruje do działania, a w tej kwestii niezaprzeczalną rolę odgrywa rodzina prawidłowo funkcjonująca. W rodzinach dysfunkcyjnych i patologicznych brakuje pozytywnych emocji – serdeczności, uczucia. Dziecko, tak jak i człowiek dorosły, ma silne poczucie bycia w grupie. Pragnie, żeby ktoś się nim zainteresował, żeby je usłyszał i starał się je zrozumieć. W rodzinach, które mają problemy z realizacją funkcji opiekuńczo-wychowawczej, zazwyczaj rodzice nie starają się zrozumieć zachowania swojego dziecka, wzajemne relacje są zaburzone, brakuje wsparcia i pozytywnego wzmocnienia. Źle funkcjonujące środowisko rodzinne nie jest w stanie rozwinąć u dziecka zdolności poprawnej komunikacji, która wiąże się z poczuciem własnej wartości. Takie dziecko może mieć problemy z funkcjonowaniem w dorosłym życiu. Rozwój umiejętności i zdolności dziecka w stopniu znaczącym zależy zatem od stymulacji rodziny; inne środowiska wychowawcze, w tym szkoła, jak podaje Leon Dyczewski (1995), tylko dopełniają i rozwijają umiejętności wyniesione z domu rodzinnego. Dlatego też istotną sprawą jest podejmowanie wszelkich działań związanych z umacnianiem i wspieraniem

* W opinii Jadwigi Izdebskiej „Rodzina dysfunkcyjna nie wywiązuje się w pełni z obowiązków wobec własnych dzieci, zaniedbuje realizację funkcji lub też stwarza zagrożenie występowania tego stanu” (Izdebska, 2000, s. 34). W rodzinie dysfunkcyjnej brakuje uczuć pozytywnych, ich miejsce zajmują oziębłość, niechęć, brak wzajemnego szacunku między jej członkami (Szczepański, 1972). Rodziny patologiczne z kolei, w opinii Stanisława Kawuli, to te, które pozostają w stałej kolizji z prawem i moralnością, np. z powodu rozbojów, kradzieży, przemytu, alkoholizmu, narkomanii, przestępczości (Kawula, 2007).

środowiska rodzinnego, ponieważ przyczyniają się one do jakości życia i rozwoju dziecka (Segiet, 2000).

W amerykańskiej koncepcji pracy socjalnej zorientowanej na świadczenia, które wspierają rodziny niewydolne wychowawczo i ich dzieci w naturalnym środowisku, funkcjonują usługi tzw. organizatora domu (*homemaker*) (Dubois, Miley, 1996). Świadczą je profesjonaliści, których zadaniami są: prowadzenie wzmacniających działań opiekuńczych, pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego, nauka umiejętności życiowych, prowadzenie edukacji pedagogicznej rodziców, kształtowanie właściwych interakcji rodzic–dziecko. Usługi świadczone przez *homemakera* muszą być realizowane w taki sposób, aby było widać nabywanie przez rodziców nowych umiejętności, niezbędnych do prawidłowego wypełniania ról społecznych. Pracownicy muszą odznaczać się empatią, wrażliwością, a przede wszystkim nie mogą uzurpować sobie roli rodziców i przejmować ich obowiązków. Powinni natomiast uzupełniać i wzmacniać kompetencje rodziców w stosunku do własnych dzieci.

W Polsce odpowiednikiem amerykańskiego *homemakera* jest asystent rodziny. Asystentura rodziny została wprowadzona ustawą z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Ustawa, 2011), która weszła w życie 1 stycznia 2012 r. Ustawa szczegółowo określa wymogi dotyczące wykształcenia asystenta rodziny, zakresu jego zadań oraz uprawnień, jakie posiada w związku z wykonywanym przez siebie zawodem. Liczba rodzin, z którymi jeden asystent rodziny może w tym samym czasie prowadzić pracę, jest, jak podaje art. 15.4. ustawy, uzależniona od stopnia trudności wykonywanych zadań, z zastrzeżeniem, że nie może być większa niż 15. Praca z rodziną może być prowadzona w środowisku jej zamieszkania bądź w środowisku wskazanym przez samą rodzinę. Tę formę wsparcia organizuje gmina lub podmiot, któremu gmina zleciła realizację tego zadania. Są to:

- organizacje pozarządowe prowadzące działalność w zakresie wspierania rodziny, pieczy zastępczej lub pomocy społecznej,
- osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, stosunku Państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych, jeżeli mają w swoim statucie ujętą działalność na rzecz dzieci i rodziny (art. 190.1. ust. 1 i 2.).

Asystentura w latach 2012–2014 była zadaniem fakultatywnym, od 2015 r. natomiast ma status zadania obligatoryjnego. Wspieranie rodziny jest prowadzone za jej zgodą i z jej aktywnym udziałem. Ustawodawca zastrzegł sobie jednak możliwość zobowiązania rodziny do pracy z asystentem rodziny poprzez postanowienie sądu.

Pojęcia terminologiczne – *asystentura rodziny* a *asystent rodziny*. Rola i zadania asystenta rodziny

Asystentura rodziny to zamierzone działanie zewnętrzne (instytucjonalne) wspierające rodziny w wypełnianiu ich funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Zasadniczym celem asystentury jest niedopuszczenie do powstania niesamodzielności życiowej rodziny, a jeżeli już mamy do czynienia z takim stanem, to celem powinno być dążenie do skracania czasu jej trwania czy osłabienia. Przy czym działanie to powinno być kompleksowe, uwzględniające aktualne zasoby rodziny i jednocześnie musi polegać na wyzwalaniu i uruchamianiu wewnętrznych sił rodziny oraz ich zaangażowaniu. Asystentura rodziny nierozzerwalnie łączy się z działaniem edukacyjnym i ma stopniowo prowadzić do zawężenia rozmiaru i stopnia natężenia udzielanej profesjonalnej pomocy i wsparcia. Cechuje ją indywidualizacja pracy z beneficjentem oraz profesjonalne relacje.

Anna Kotlarska-Michalska (2011) asystenturę rodziny rozumie jako indywidualną pracę „w” rodzinie, „z” rodziną, „dla” rodziny. Monika Kornaszewska-Polak (2016) podaje z kolei, że asystentura

[...] polega na towarzyszeniu rodzinom przeżywającym wyjątkowo trudne problemy, z którymi same sobie nie potrafią poradzić. Asystentura to kompleksowe działanie koncentrujące się na: poszukiwaniu wraz z rodziną rozwiązań ich trudnej sytuacji, wspieraniu rodziców w ich funkcji opiekuńczo-wychowawczej, organizacji życia codziennego rodziny, wspieraniu w kontaktach z instytucjami i urzędami w procesie rozwiązywania problemów. Asystentura to także proces wsparcia rodzin w obszarze edukacyjnym dzieci i dorosłych, poszukiwania pracy dla dorosłych i możliwości ich zatrudnienia na rynku. Asystenturę cechuje [...], wprowadzanie pozytywnych zmian w życie beneficjentów mających na celu poprawę funkcjonowania i usamodzielnienie (ss. 39–40).

Asystentura adresowana jest zatem w szczególności do tych rodzin, dla których dotychczasowy system pomocy okazał się niewystarczający i zachodzi konieczność rozdzielania terenowej pracy socjalnej z funkcją przydzielania świadczeń pieniężnych (Lubińska-Tomczak, 2017).

Cechą charakterystyczną asystentury jest pomoc osobom wspieranym w realizacji ich potrzeb fizycznych i psychicznych oraz niwelacja negatywnych skutków działań niepożądanych. O wymiernym efekcie asystentury będziemy mówić wtedy, kiedy członkowie danej rodziny osiągną zrównoważony rozwój i pełną samorealizację.

Osobą udzielającą wsparcia rodzinom z wieloma problemami jest asystent rodziny. Asystent rodziny, jak stwierdza Izabela Krasiejko (2013), nie jest opiekunem, lecz nośnikiem zmiany i motywatorem do działania. Udziela przede wszystkim wsparcia

emocjonalnego, informacyjnego oraz instrumentalnego, przy czym te poszczególne rodzaje z reguły świadczone są kompleksowo.

Wsparcie emocjonalne polega na działaniach wyrażających gotowość i troskę do pomocy w rozwiązywaniu problemów. Od asystenta rodziny oczekuje się zatem empatii, życzliwości, szacunku dla osoby wspieranej. Ważne jest też, aby asystent stosował pozytywne wzmocnienie, gdyż jest ono narzędziem mogącym przyczynić się do zwiększenia prawdopodobieństwa wystąpienia pożądanego zachowania.

Istotną rolę przypisuje się także wsparciu informacyjnemu, które oparte jest na relacjach zwrotnych asystent rodziny–beneficjent. Asystent rodziny informuje rodzinę m.in. o możliwych sposobach rozwiązania problemów, motywuje do podjęcia działań mających na celu poprawę sytuacji życiowej osoby wspieranej. W zamian oczekuje informacji zwrotnych o poczynionych przez nią krokach naprawczych.

Szczególą rolę przypisuje się wsparciu instrumentalnemu, którego celem jest przekazywanie informacji o konkretnych sposobach zachowania, mających przyczynić się do poprawy warunków życia codziennego, a także do wzmocnienia relacji rodzinnej czy odbudowania zerwanych więzi.

Wspomnieć należałoby także o wsparciu materialnym, opartym na przydzielaniu środków zarówno finansowych, jak i rzeczowych. Wprawdzie zadania asystenta rodziny nie obejmują tej formy pomocy, lecz może on podejmować działania w celu przyznania środków materialnych przez inne osoby, organy czy instytucje (Chrząszcz, 2014).

W swojej pracy asystent rodziny może wykorzystywać szereg modeli pracy, które wyznaczają kierunek jego działań. Powszechnie mówi się o pięciu modelach pracy: modelu zorientowanym na rozwiązywanie problemów, Podejściu Skoncentrowanym na Rozwiązaniach (PSR), Teorii Systemów, modelu ekosystemowym, dialogu motywującym. Dobór odpowiedniego modelu pracy pozwala na realizację funkcji przypisanych asystentowi rodziny. W swojej pracy realizuje on funkcję motywacyjno-aktywizującą, doradczą, koordynacji działań skierowanych na rodzinę, psychologiczno-emocjonalną, wychowawczą, diagnostyczno-monitorującą, opiekuńczą i mediacyjną (Malinowski, 2011).

Wydaje się zatem, że zakres działań asystenta rodziny jest bardzo szeroki. Jego priorytetowym zadaniem jest udzielanie pomocy rodzinom w poprawie ich sytuacji życiowej oraz uzyskaniu przez nich zdolności do samodzielnego funkcjonowania w życiu społecznym. Jego rolą jest także pomoc w zdobywaniu umiejętności prawidłowego prowadzenia gospodarstwa domowego, w rozwiązywaniu problemów psychologicznych czy w rozwiązywaniu problemów wychowawczych z dziećmi. Do zadań asystenta należy także edukacja pedagogiczna rodziców, edukacja zdrowotna (w zakresie higieny zdrowotnej, prawidłowego żywienia, konieczności leczenia czy rehabilitacji), edukacja w zakresie racjonalnego zagospodarowania czasu wolnego. Ponadto działania asystenta rodziny powinny być skierowane na likwidację czynników, które mogłyby doprowa-

dzić do umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej. Troska o prawidłowy rozwój psychofizyczny dzieci i zapewnienie im bezpiecznego środowiska wychowawczego ma istotne znaczenie w pomniejszaniu skali problemów społecznych.

Zakres zadań asystenta rodziny obejmuje cztery obszary: bezpośrednią pracę z dzieckiem, bezpośrednią pracę z rodziną, działania pośrednie realizowane na rzecz dziecka i rodziny oraz organizację własnego warsztatu pracy (Mirewska, 2011). Realizując swoje zadania, staje się on koordynatorem działań innych służb społecznych, które w zakresie swoich obowiązków i zadań mają także wpisaną pracę na rzecz dzieci i rodziny. Niejednokrotnie jest też moderatorem zespołów multiprofesjonalnych.

Partnerami w pracy asystenta rodziny powinni być: pracownik socjalny, pedagog, nauczyciel, psycholog/terapeuta oraz takie instytucje jak sąd, policja, instytucje i organizacje samorządowe, poradnie zdrowia (podstawowej opieki medycznej, specjalistyczne, leczenia uzależnień i współuzależnienia), zarządy komunalne, spółdzielnie mieszkaniowe, wspólnoty mieszkaniowe. Znaczącą rolę odgrywają także partnerzy na rzecz powrotu dziecka do rodziny; są to: organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej oraz placówki opiekuńczo-wychowawcze. Takie sieciowo-systemowe podejście do wsparcia i pomocy rodzinie z dzieckiem/dziećmi, pozwala wnikliwiej spojrzeć na jej sytuację, lepiej ją zrozumieć i wypracować wspólny model działania. Tylko działania skoordynowane i wzajemnie się uzupełniające mogą przynieść wymierne efekty.

Praca z rodziną z wieloma problemami

W świetle obowiązujących przepisów prawnych przyznanie rodzinie przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej asystenta rodziny może odbyć się na trzy sposoby:

1. Na wniosek samej rodziny, która ma świadomość zagrożeń i dysfunkcji związanych z zaspokajaniem przez nią m.in. potrzeb podstawowych i rozwoju.
2. Na wniosek pracownika socjalnego, który uznał, że w danej rodzinie zastana sytuacja wymaga innego rodzaju świadczeń niż związane z dysfunkcją materialną. W tym przypadku rodzina musi wyrazić zgodę na współpracę z asystentem rodziny.
3. Na wniosek sądu. Taka sytuacja ma miejsce zazwyczaj wtedy, kiedy rodzina jest patologiczna, zagrożone jest dobro dziecka/dzieci, a wcześniej nie wyraziła ona zgody na tę formę wsparcia zaproponowaną przez pracownika socjalnego.

Sposób zakwalifikowania danej rodziny do współpracy z asystentem rodziny ma zatem bardzo duży wpływ na jej stosunek do samego asystenta oraz podejście do realizacji opracowanego specjalnie dla niej indywidualnego planu pomocy. Trudno

jest bowiem pracować z beneficjentem, który „został zmotywowany” do współpracy z asystentem przez instytucję. Z badań focusowych, które przeprowadzono w drugim kwartale 2024 r., wynika, że wśród 8 (100% badanej populacji) asystentek rodziny zatrudnionych w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Bielsku-Białej najmniej problematycznie pracuje się z osobami/rodzinami, które same wystąpiły z wnioskiem o przyznanie wsparcia. Najczęściej taka sytuacja ma miejsce, gdy rodzic/rodzice starają się o przywrócenie opieki nad swoimi dziećmi umieszczonymi w pieczy zastępczej. Z reguły rodzina taka wykazuje dużą aktywność w rozwiązywaniu swoich problemów, jest mocno zmotywowana, aby zmienić trudną sytuację będącą wynikiem m.in. alkoholizmu, uchylania się od pracy, długotrwałego bezrobocia, niezaradności życiowej, braku kreatywności, długotrwałej choroby czy alternatywnych form życia rodzinnego (konkubinatu, związków kohabitacyjnych, rodzin rekonstruowanych, opartych na ponownym małżeństwie, mających skomplikowane relacje związane z faktem posiadania dzieci z poprzednich związków), które mają związek z wychowaniem dzieci i przyjętą postawą rodzicielską. Asystent rodziny postrzegany jest wówczas jako osoba dająca poczucie bezpieczeństwa, przynosząca nadzieję na zmianę dotychczasowej sytuacji życiowej, terapeuta, osoba, na którą zawsze można liczyć.

Negatywny stosunek do swojej osoby (zwłaszcza na początku pracy) badane asystentki obserwują w szczególności w rodzinach, które tę formę pomocy mają przyznaną decyzją sądu. W ich opinii taka sytuacja może wynikać z: oporu i lęku beneficjentów przed drastycznymi zmianami, obawy przed powierzeniem dzieci pieczy zastępczej, postawy roszczeniowej, zaburzeń osobowości spowodowanych długotrwałym używaniem środków psychoaktywnych, stanów chorobowych (np. nerwice lękowe, choroby psychiczne), niepełnosprawności intelektualnej. Taka sytuacja jest bardzo trudna dla asystenta, wymaga przemyślanych decyzji, specjalistycznych umiejętności, w tym umiejętności psychologicznych – aktywnego słuchania, sztuki perswazji, relacji interpersonalnych oraz kompetencji z zakresu podstaw wiedzy socjologicznej, pedagogicznej, prawa, m.in. rodzinnego, administracyjnego, karnego, regulacji prawnych w zakresie wspierania i systemu pieczy zastępczej, psychologii rozwojowej i wychowawczej. Ważnym składnikiem kompetencji asystenta rodziny są także podstawy etyki. Asystent rodziny powinien być odpowiedzialny, wiarygodny, rzetelny; wymaga się od niego równego traktowania beneficjentów, celowości działania i umiejętności zachowania tajemnicy.

Aby wsparcie udzielane rodzinom z wieloma problemami było procesem skutecznym w zawężaniu i niwelowaniu ich sytuacji problemowej, a jednocześnie było działaniem zgodnym z zasadami etyki, warto przestrzegać następujących wymogów:

- rodzina powinna być objęta wsparciem we wczesnej fazie dysfunkcji, aby nie dopuścić do jej dalszego pogłębiania się;

-
- diagnoza rodzinna powinna zawierać m.in. dane określające potencjał rodziny, który wyznacza zarówno mocne, jak i słabe strony rodziny. Asystent rodziny powinien bowiem dysponować wiedzą, w czym rodzina jest samowystarczalna, a co należy wzmocnić, aby stymulować jej wewnętrzne siły do podjęcia działań mających zmienić sytuację, w której się znalazła;
 - w diagnozie rodzinnej istotne jest postawienie konkretnych przyczyn problemów, żeby następnie móc je eliminować;
 - warto poprosić beneficjenta, aby sam określił, jakie ma oczekiwania, jak wyobraża sobie współpracę z asystentem;
 - formy wspierającej działalności powinny być ściśle dostosowane do występującego w rodzinie zapotrzebowania; dzięki temu rodzina będzie mogła podejmować systematyczne próby samodzielnego rozwiązywania zaistniałych problemów;
 - ważne jest podejście indywidualne – każda rodzina ma inne problemy, potrzeby i oczekiwania, w każdej rodzinie występuje inna przyczyna danej dysfunkcji. Współczesne rodziny są również bardzo zróżnicowane, jeśli chodzi o jakość warunków bytowych czy styl życia. Zróżnicowana jest też struktura rodziny i formy realizacji życia małżeńsko-rodzinnego. W związku z tym różny jest podział ról i obowiązków czy jakość samej interakcji między członkami rodziny;
 - w działaniach wspierających powinna być uwzględniona także spontaniczność, należy unikać przyjmowania postawy biurokraty, ale jednocześnie trzeba wyznaczyć pewne granice, których nie można przekraczać;
 - w kontaktach interpersonalnych należy uwzględnić zasadę współdziałania i dialogu międzyosobowego;
 - należy prowadzić pedagogizację rodziców z elementami terapii i pracy socjalnej, motywować ich do udziału w grupowych zajęciach psychopedagogicznych;
 - warto pracować na rzecz integracji rodziny ze środowiskiem, w którym ona funkcjonuje;
 - asystent rodziny powinien utrzymywać relacje pomiędzy rodziną a innymi instytucjami pomocowymi działającymi na rzecz rodziny;
 - beneficjent powinien mieć poczucie, że asystent chce mu pomóc;
 - udzielane wsparcie powinno być oparte o normy etyczne ze szczególnym naciskiem na poszanowanie prywatności i godności ludzkiej;
 - do poszczególnych środowisk powinni być kierowani asystenci rodziny, którzy posiadają kwalifikacje dostosowane do konkretnej dysfunkcji występującej w danej rodzinie;
 - po zakończeniu pracy z rodziną powinien być prowadzony rzetelny monitoring ze względu na cele, które udało się zrealizować (jest to wymóg obligatoryjny art. 15.1. pkt 16).

Podsumowanie

Wzmocnienie rodzin znajdujących się w kryzysie powinno być priorytetowym zadaniem polityki społecznej, gdyż „[...] rodzina w kryzysie nie jest w stanie produkować dobrych ludzi, czego świadectwem wydają się zjawiska dziedziczenia patologii, co stanowi zagrożenie dla społeczeństwa” (Joachimowska, 2010, s. 416).

Asystent rodziny pełni więc nieocenioną rolę we wsparciu rodziny i przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu. Podkreślić należy, że działa przede wszystkim w kategoriach dobra rodzin, którym bez pomocy z zewnątrz trudno byłoby dokonać pozytywnych zmian w swoim życiu. Wykorzystanie zasobów zewnętrznych i wewnętrznych rodziny, wsparcie, rada, to właściwe drogi wzmacniania beneficjenta i skłaniania go do przejęcia odpowiedzialności za swoje życie. Ważne, aby asystenci rodzin nie tylko mieli merytoryczne przygotowanie i wyposażeni byli w interdyscyplinarną wiedzę, lecz także odznaczali się odpowiednią kondycją moralną. Trzeba mieć bowiem na uwadze fakt, że w działalność asystenta w kalkulowana jest ingerencja w biografie rodzin.

Prowadzenie badań dotyczących profesji asystenta rodziny oraz jego działalności może być asumptem do wprowadzania niezbędnych zmian, co przyczyni się do podniesienia jakości świadczonych usług.

Bibliografia

- Adamski, F. (1984). *Socjologia małżeństwa i rodziny: Wprowadzenie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Adamski, F. (2002). *Rodzina: Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Adamski, F. (2011). Czy rodzina ma przyszłość?: Między utopijnymi wizjami a naturalną komórką społeczeństwa. W: J. Jęczeń, M. Z. Stepulak (red.), *Wartość i dobro rodziny* (ss. 45–51). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Adamski, F. (2021). *Rodzina: Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- Baker, M. (2001). *Families, labour and love* [Rodziny, praca i miłość]. Crows Nest, NSW: Allen & Unwin.
- CBOS. (2019a). *Preferowane i realizowane modele życia rodzinnego*. Komunikat z badań nr 46/2019. Pobrane z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_046_19.PDF.
- CBOS. (2019b). *Rodzina – jej znaczenie i rozumienie*: Komunikat z badań nr 22/2019. Pobrane z: https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_022_19.PDF.
- Cudak, H. (1995). *Szkice z badań nad rodziną*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.

-
- Chrzęszcz, K. (2014). Asystent rodziny jako jedna z form wsparcia. *Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych*, 18(1), 45–55.
- Dubois, B., Miley, K. K. (1996). *Praca socjalna: Zawód, który dodaje sił*. Warszawa: Interart.
- Dyczewski, L. (1995). Rodzina – społeczeństwo – państwo. W: A. Kurzynowski (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej* (ss. 23–40). Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Powszechnej.
- Izdebska, J. (2000). *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku: Niepokoje i nadzieje*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Joachimowska, M. (2010). Więzi rodzinne a wychowanie do uczestnictwa społecznego. W: J. Piekarski, T. Pilch, W. Theiss, D. Urbaniak-Zajęc (red.), *Edukacja społeczna wobec problemów współczesnego człowieka i społeczeństwa* (ss. 411–424). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kawula, S. (2007). Rodziny ryzyka w Polsce współczesnej. W: T. Sołtysiak, M. Gołębowska (red.), *Zagrożenia i zaburzenia funkcjonowania polskich rodzin* (ss. 31–48). Włocławek: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (1997). Dz. U. 1997. 78.483.
- Kornaszewska-Polak, M. (2016). Asystent i asystowanie jako nowa profesja społeczna. W: M. Kornaszewska-Polak (red.), *Asystentura rodziny: Teoria, praktyka, badania* (ss. 39–57). Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza Humanitas.
- Kotlarska-Michalska, A. (2011). Praca socjalna w rodzinie, z rodziną i dla rodziny w perspektywie ról zawodowych pracownika socjalnego i asystenta rodziny. W: A. Żukiewicz (red.), *Asystent rodziny: Nowy zawód i nowa usługa w systemie wspierania rodzin: Od opieki do wsparcia* (ss. 55–74). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Krasiejko, I. (2013). *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji: Wstęp do teorii i praktyki nowej profesji społecznej*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Krasiejko, I. (2019). *Rodzina z dziećmi: Rodzina dysfunkcyjna: Pedagogika, praca socjalna, terapia*. Warszawa: Difin.
- Kwak, A. (2005). *Rodzina w dobie przemian: Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kwak, A. (2011). W poszukiwaniu znaczenia rodziny w czasach ponowoczesnych. W: M. Cichosz, R. Leppert (red.), *Współczesne środowiska wychowawcze: Stan obecny i kierunki przemian* (ss. 33–54). Bydgoszcz: Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej.
- Larson, L., Goltz, J. W., Hobart, Ch. W. (1994). *Families in Canada: Social context, continuities and changes* [Rodziny w Kanadzie: Kontekst społeczny, ciągłości i zmiany]. Scarborough: Prentice Hall Canada.

-
- Lubińska-Tomczak, M. (2017). Asystentura jako nowy instrument pracy socjalnej, wspierający zrównoważony rozwój rodziny. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie*, 106, 195–205. DOI: 10.29119/1641-3466.2017.106.16.
- Malinowski, J. (2011). Role, funkcje i zadania asystenta rodzinnego. W: A. Żukiewicz (red.), *Asystent rodzinny: Nowy zawód i nowa usługa w systemie wspierania rodzin: Od opieki i pomocy do wsparcia* (ss. 37–49). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Melosik, M. (2010). Kohabitacja jako alternatywa dla małżeństwa: Wybrane problemy i kontrowersje. W: Z. Melosik, B. Śliwerski (red.), *Edukacja alternatywna w XXI wieku* (ss. 619–641). Poznań – Kraków: „Impuls”.
- Mirewska, E. (2011). Sylwetka asystenta rodzinnego w perspektywie założeń ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nad dzieckiem. W: A. Żukiewicz (red.), *Rodzicielstwo zastępcze w perspektywie teoretycznej i praktycznej* (ss. 127–135). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Pytka, L. (1995). O istocie resocjalizacji. *Opieka, Wychowanie, Terapia*, 4(24), 5–9.
- Reykowski, J. (1970). „Obraz własnej osoby” jako mechanizm regulujący postępowanie. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 15(3), 45–58.
- Segiet, K. (2000). *Dziecko w wielkim mieście*. Poznań: Oficyna Wydawnicza G&P.
- Slany, K. (2008). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Nomos.
- Szczepański, J. (1972). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tyszka, Z. (1979). *Socjologia rodziny*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*. (1964). Dz. U. 1964.9.59, tekst jedn. Dz. U. 2023.2809.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. *o pomocy społecznej*. (2004). Dz. U. 2004.64.593, tekst jedn. Dz. U. 2023.901,1693,1938,2760, Dz. U. 2024.743,858,859.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. *o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*. (2011). Dz. U. 2011.149.887, tekst jedn. Dz. U. 2024.177,742,743,858.